

Pest–Buda nyomdái 1723–1895

NYOMDÁSZATTÖRTÉNETI TÖREDEKEK

Szerkeszti: Gécs Béla

A török kiűzése után csak lassan kezdett teret hódítani a gutenbergi mesterség, a nyomdászat Budapesten. Elsőként Budán 1723-ban Landerer János, majd az Egyetemi és a Magyar Királyi Államnyomda, a Bagó-cég nyitott nyomtatóműhelyt. Egyéb, magánjellegű nyomdák alig tudtak ezen a városrészen megélni.

Pesten a nyomdák zöme a IV., V. és VI. kerületben, a belvárosban, Lipót- és Terézvárosban jöttek létre.

A belváros, mint a főváros szíve, a 19. század elejétől 1849-ig látta az első nyomdákat feltűneezni.

A szabadságharc bukása után, 1850-ben Pesten nyolc nyomdacég alakult, közülük hét a belvárosban. Tíz év múltával, 1860-ban, Pesten már az alábbi tizenkét nyomda működött: Beimel és Kozma, Gyurián József, Emich Gusztáv, Engel, Mandello és Walzel, Heckenast Gusztáv, Poldíni és Noséda, Trattner-Károlyi, Herz János, Müller Emil, Wodianer Fülöp, Boldíni Róbert, Bucsánszki Alajos. A Lipótvárosban állítottak tipográfiát a Légrádi testvérek és Kertész József. A Terézvárosban csak a hetvenes években jelentek meg a nyomdák. Elsőként Posner Károly Lajos, majd utána Deutsch M. és a Minerva cég alapítottak officinát.

A nyomdák számának emelkedését elősegítette, hogy 1872-ben egy rendelettel szabad iparrá nyilvánították a nyomdászatot.

Ez időtől kezdve nemcsak a szakértelem, hanem különösen a tőke és a vállalkozói kedv is elengedő volt a nyomda alapításához. Csak az 1884. évi XVII. tc. kötötte képesítéshez újra a nyomdász mesterséget.

1877-ben ötvenegy nyomdában százhatvan gyorssajtó dolgozott Budapesten.

Összeállításunk az 1723 és 1895 között létesült budapesti nyomdákrol nyújt áttekintést.

A budai első Landerer Nyomda

Buda lepusztult kis fészek volt még, amikor a bajor származású Landerer János odatelepedett, és 1723-ban megnyitotta nyomdáját, kétszázötven évvel a Mátyás király udvarában felállított első budai Hess Nyomda alapítása után. A Landerer Nyomda gyarlón volt berendezve, hasonlóak voltak ennél fogva nyomtatványai is. Első nyomtatványai közül való az 1725. március 4-én, a karmeliták temploma alapkövének letétele alkalmából elmondott beszéd kinyomtatása. Ugyanakkor jogosan csak a negyedszázaddal később, Pozsonyban alapított Landerer Nyomda tekinthető a nyomdászdynasztia megalapozójának. Landerer János nem tudta a nyomdát eredményesen vezetni, s ezért megvált tőle.

1727-ben Nottenstein György jómódú budai polgár vásárolta meg Landerer János lepusztult vízivárosi nyomdáját. Nottenstein vezetése alatt a nyomtató-

műhely szép lendülettel indult. Ekkor jelent meg a nyomdában az első fővárosi lap, az *Ofnerischer Mercurius* német nyelven. Nottenstein György 1739-ben meghalt, özvegye, Nottenstein Veronika vezette a nyomdát 1750-ig, majd az özvegy átadta első házasságából született fiának, Landerer Lipót Ferencnek. Ez időben az officina többnyire latin és német könyveket nyomtatott.

Miután a Nottenstein Nyomda újra a Landerer család kezébe került, Landerer Lipót Ferenc vezette azt tizennyolc esztendeig, és nyomtatgatta a német katekizmusokat, ábécéskönyveket és ponyvás füzeteket, egészen 1706-ban bekövetkezett haláláig.

1765-ben örökösei folytatták a mesterséget: Landerer Lipót Ferenc hasonló nevű fiával 1771-ig. Halála után ismét ennek örököseire szállott az officina, melyet egy művezetővel igazgattak 1779-ig. Ez évben a műhely a nagykorúvá lett Landerer Katalin tulajdonába került, ki 1783-ban a pesti Royer-féle nyomdát is bérbe vette, és a „Royer betűivel” részint „Landerer Katalin” impresszumot használt nyomtatványain. 1802-ben bekövetkezett halála után leánya Landerer Anna hajadon Gyurián József művezetővel igazgatta a nyomdát. Landerer Anna nyomdatulajdonos 1833-ban hunyt el.

A Landerer család budai nyomdájának egyetlen munkatere a ponyvairodalom volt.

1833-ban, Landerer Anna halála után, Bagó Márton könyvnyomtató vette át a Ponty utca több mint százszendős tipográfiaját, melyet Gyurián József-fel közösen 1847-ig vezettek.

Az első Landerer Nyomda egykori épülete a Ponty és a Kapucinus utca sarkán

Magyar királyi Egyetemi Nyomda

Buda második nyomdája a magyar királyi Egyetemi Nyomda, amely 1777-ben költözött Nagyszombatról Budára. A nyomda Mária Terézia királynő által messzemenő szabadalmakkal ruháztatott fel, és később irányadó tényezője lett a hazai nyomdászatnak. Nagyszámú sajtótermékeivel és a fejlettség magas fokán álló betűöntődjével vált elismertté. A nyomda szedőtermében nyolcvanöt féle magyar és huszonhat idegen betűtípus volt, a betűanyag hatszázharminchat mázsát tett ki. Személyzete 1810-ben: nyolc nyugdíjképes hivatalnok, huszonegy szedő, huszonnyolc nyomó tizenkét-tizennégy sajtó mellett és tizenhat betűöntő. A nyomdában két év múlva húsz faszajtó dolgozott.

A nyomda élén egy királyi tanácsos állott. A könyvnyomda évente felhasznált ezer-ezerkét-

száz bála papírost, amikor a többi magyar nyomda együttvéve legfeljebb kétezret. 1820-ban került a nyomdába az első Stanhope-féle vassajtó. Az 1821-ben megjelent iskolai könyveken a következő impresszum volt: „Nyomt. a kir. m. universitásnak könyvnyomtató műhelyében Watts öntőknek állandó tábláival.” Ebből látható, hogy Budán már ez időben nyomtak sztereotíp-lemezekkel. 1827-ben a Nagyszombatból hozott faszajtókat kicserélték, és vassajtókat állítottak üzembe.

A szabadságharc idején az Egyetemi Nyomda készítette a különféle röplapokat, felhívásokat és az első felelős miniszterium rendeleteit.

Eitzenberger Nyomda

Pest városának első könyvnyomtatója a nagyszombati származású Eitzenberger Ferenc Antal, aki 1756-ban alapított nyomdát. A pestvárosi tanács egy ideig ugyan akadékoskodott a nyomdanyitás jogát megadni, mert azt a budai Landerer akkor még csak tizenhárom esztendő mostoha-fiának akarta fönntartani. Eitzenberger a helytartótanácsnál fellebbezett, és rövidesen berendezhette tipográfiai műhelyét. A nyomda betűit Trattner Tamás hírneves bécsi nyomdájának betűöntő műhelyéből vásárolta.

Az első pesti nyomda német nyelvű naptárt, egy sereg latin könyvet s nagyszámú vásári cédulát és különböző füzeteket nyomtatott. Olykor tilalmas dolgokat is, amiért rövid ideig be is zárták a nyomtatóműhelyt. Miután Eitzenberger 1776-ban meghalt, a nyomda egy ideig az özvegye, Eitzenberger Anna tulajdonába került, majd 1782-től egyik fia Eitzenberger Antal két évig vitte az officinát.

Lettner Nyomda

1785-ben vette át az Eitzenberger-féle nyomdát Lettner Gottfried József. Impresszumával azonban csak rövid ideig, 1788-ig találkoztunk.

Patzko Nyomda

A neves pozsonyi nyomdatulajdonos Patzko Ferenc Ágoston 1788-ban vásárolta meg a Lettner-féle takaros Kecskemét utcai nyomdát.

Patzko Pesten is nagy buzgósággal szolgálta a magyar irodalom ügyét. 1788. október havában indította az első fővárosi magyar nyelvű újságot, a *Magyar Mercuriust*, Szabó Márton szerkesztésében. A rövid életű, hetenként kétszer megjelent újság 1789 végén szűnt meg. A nyolc faszajtóval dolgozó nyomda bőven el volt látva munkával, hiszen a kormány hatósági nyomtatványait is ők készítették.

Utóda fia Patzko Ferenc József a magyar jakobinusokkal való összeköttetése miatt 1794-ben bajba került, de valahogy megúszta a dolgot. Ettől fogva nyugodtan élhetett irodalompartoló nyomdászmeisteri tevékenységének. Halála után, 1806-ban özvegye Jozefa nevének működött a pesti nyomda. Utána leánya Franciska 1829-ig vezette a céget, akit az évben feleségül vett Beimel József esztergomi nyomdászmeister, s ezzel a pesti Patzko Nyomdának is ő lett a gazdája.

Pesti Landerer Nyomda

Pest városának a 19. század elején harmadik nyomtatóműhelye a Landerer Mihály Jánosé volt. A nyomda nem volt nagy, 1817-ben a faktoron kívül csak három nyomdász dolgozott benne. Főleg csak apró könyvecskék, református énekeskönyv került ki a sajtó alól.

1824-ben, amikor a pesti és pozsonyi nyomda örököse, Landerer Lajos elérte nagykorúságát, kezébe került a pesti nyomda irányítása. A szakmát kitanult, energikus ifjú Landerer fokozatosan fejlesztette a Hatvani utcai megörökölt nyomdát. A pozsonyi nyomdából hét vassajtót telepített át, és 1833 körül sztereotípiát rendezett be. Meghonosította nálunk a Congreve- és frisznyomtatást. 1840-ben Landerer Lajos társas viszonyba lépett Heckenast Gusztáv gazdag könyvkereskedővel.

Landerer és Heckenast Nyomda

A Heckenast Gusztávval történt társulás után a nyomda neve Landerer és Heckenast-ra változott. Ez időtől a nyomda fejlődésnek indult. Sok szép betűmatricát, egy nagy Columbia vassajtót, ólomgyalut és sok más technikai újdonságot hoztak be külföldről.

Itt indult 1841-ben Kossuth *Pesti Hírlapja*, az első nagyszabású magyar újság. Fontos szerep jutott a nyomdának az 1848–1849-es mozgalmas időkben is. Itt állítatott elő tudvale-

vőleg 1848. március 15-én a szabad sajtó első terméke, Petőfi *Talpra magyar* kezdetű riadója és a híres *Tizenkét pont*. E nyomdában készült ezen időben a legtöbb hírlap. Ugyancsak 1848-ban kapott Landerer megbízást a nemzeti kormánytól a bankjegynyomda berendezésére. A megtisztelő bizalomnak sikerrel felelt meg, bizonyítják a ma is szakszempontról érdekes Kosuth-bankók. Landerer Lajos Vácon hunyt el 1854. február 1-jén, életének ötvennegyedik évében. Vele kihalt e híres nyomdászcsalád, melynek tagjai Budán száznyolc, Pozsonyban kilencvenöt, Pesten hetvennyolc, Kasán mintegy harminc évig terjesztették a műveltséget és a felvilágosodást.

A nyomda ezután Heckenast Gusztáv tulajdonába került. 1863-ban a cég az ő nevére változott. A nyomda az Egyetem utca 4. számú házba települt.

Beimel Nyomda

Beimel József a budai Egyetemi Nyomdában tanulta a könyvnyomtatást, majd Esztergomban lett nyomdatulajdonos. A há-

zassága révén kezébe került egykori jó hírű Patzko Nyomda vezetésével sehogy sem boldogult. Adósságai egyre nőttek, s 1846-ban kénytelen volt a nyomda vezetését fő hitelezője Kozma Vazul gazdag papírkereskedővel megosztani.

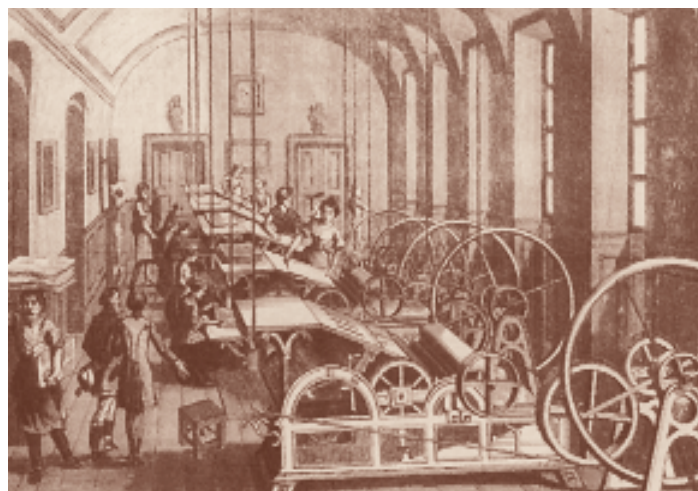
Kozma Vazul Nyomda

Kozma Vazul egy ideig még üzlettársával Beimel Józseffel, mint Beimel-Kozma Könyvnyomda néven működött a vállalatot.

1846-ban Kozma megvásárolta társától az officinát, és annak tulajdonosa lett. A nyomdát elsőrangú szakemberekkel modernizálta. A vállalat élén Kocsi Sándor szedő-nyomó művezető állt. A nyomda tisztességes hetibérekét fizetett szakembereinek, akik megelégedéssel végeztek munkájukat. Kozma Vazul, amikor már nyomdatulajdonos lett, egy évig faprésen dolgozott, és aztán – annak rendje és módja szerint –, amikor kitanulta a mesterséget, felvételt a „műtársak sorába”.

A hat fa- és két vaspréssel dolgozó műhely 1860-ig jól ment, és jó hírnévnek örvendett Pesten. Az officina impresszuma így szólt: „Pest, 1854. Kozma Vazul szakmai elismerésének bizonyága, hogy 1862–1863-ban ő lett az első elnöke a Segélyező Egyesületnek. A szabadságharc idején ott nyomtatták a *Március Tizenötödike* c. napilapot és a hetenként hatszor megjelent *Hölgyfutárt*. 1857-ben kiadták a pártatlan tipográfiai remeket: *A Szent Erzsébet legendáját*.

A nyomda felszerelése ez időben: három gyors- és három vassajtó, négy ódon, nyikorgó faprés. A személyzet összetétele: tizennyolc szedő, hat szedőtanonc és kilenc nyomó.

A Landerer-Heckenast Nyomda gépterme

A jól menő sikeres nyomda hanyatlani kezdett, és 1863-ban tönkrement. Kozma Vazul 1876-ban halt meg.

Trattner Nyomda

Trattner János Tamás 1783-ban nyitott nyomdát Pesten. Trattner János Tamás Kőszeg mellett, Gyimótfalván született 1717-ben. Bécsben tanulta a könyvnyomtatást, és ott dolgozott 1748-ig, amikor ott egy kis nyomdát vásárolt, amely alapját vetette meg az oly nagyhírűvé lett cégnek. Nagy szorgalommal, kitűnő üzleti érzékkel fejlesztette vállalkozását. A bécsi udvar néhány prominens személye felhívta Mária Terézia figyelmét az ambiciózus fiatal könyvnyomtatóra. A királyné kegyes szimpátiájának köszönhető, hogy 1752-ben az összes iskolai könyvek nyomtatását rája bízták, kinek ekkor már harminckét sajtója és két papirosmalma is volt. Ez idő tájt kezdte alapítgatni fióknyomdát Pesten, Varasdon, Zágrábban, Triesztben, Innsbruckban, Linzben. Könyvkereskedéseket tartott, Pest, Pozsony, Bécs, Prága, Brünn, Varsó, Frankfurt, Lipcse és még több helyeken. 1773-ban építette Bécsben a Trattner-hofot, a hatalmas, nagy nyomdaépületet, amelyben a nyomdászati összes ágazatai egyesítve voltak. Mária Terézia rendeletére József trónörökös számára kis nyomdát rendezett be – állítólag ezüst betűkkel –, s megtanította a lelkes ifjút a könyvnyomtatásra.

Trattner János Tamás számos kitüntetésben részesült, s II. Lipót magyar nemességre emelte. 1798. július 31-én Bécsben halt meg, a neves nyomdászt országoszerzte gyászolták.

A pesti nyomdának vezetését Trattner János Tamás egy roko-

nára, Trattner Mátyásra bízta, aki Felsőőrön született 1745-ben. A nyomdász mesterséget Trattner János Tamás bécsi officinájában tanulta. Felszabadulása után Párizsba ment, ahol tizenhárom esztendeig nyomdász kodott, és a közfigyelmet annyira megnyerte, hogy „párizsi polgár” címmel tisztelték meg. 1778-ban hazatérve a budai Egyetemi Nyomdának lett az igazgatója. Innen az öreg Trattner hívására távozott, és átvette a pesti új nyomda vezetését. Trattner Mátyásnak 1789-ben fia született, s a keresztapa, a nyomda tulajdonosa Trattner János Tamás, a pesti nyomdát keresztfiának ajándékozta.

A fiú, Petrózai Trattner János Tamás, 1813-ban lett nagykorú, és átvette a szép tipográfiai műhely irányítását. Az ő idejében érte el a nyomda hírnevességének csúcspontját.

Nyomdász kodása első kilenc esztendeje alatt nyolcszázhuszonhét különböző munka hagyta el a Trattnerék sajtóit. Energikus munkássága a nyomda bővítését, fejlesztését eredményezte. Az officina huszonöt szedővel, tizenöt sajtóval, harminc nyomtatómunkással dolgozott. Trattner János Tamás nagyszívú, minden szépért rajongó igazi tipográfus volt. Bőkezű pártolója az újonnan feléledő nemzeti irodalmunknak, és mint nyomdászati szakíró is kitüntette magát. A *Tudományos Gyűjtemény* című művében leírta a hazai nyomdászati sanyarú helyzetét. Egyéb elismerő kitüntetésekön kívül I. Ferenc király Petrózai előnévvel magyar nemesi rangra emelte. Működése azonban közművelődési haladásunk felmérhetetlen nagy kárára csak tizenegy évig tartott, legszebb fénykorában, éle-

tének harmincnegyedik évében, 1824. március 24-én elhunyt. Ekkor ismét a már közel nyolcvanesztendő atya, Trattner Mátyás vette át a nyomda igazgatását. Sajnos, rövid időn belül, 1828-ban követte fiát a sírba.

Trattner-Károlyi Nyomda

Trattner Mátyás halála előtt a könyvnyomdát rendben adta vejeének Károlyi István ügyvédnek. A hatalmasra növekedett tipográfiának ettől fogva Trattner-Károlyi Nyomda volt az elnevezése. Károlyi nemes ambícióval két elődje szellemében iparkodott hatni a nyomda fejlesztése érdekében. Ő hozta Pestre az első gyorsajdót, s 1840-ben gőzüzemre rendezte be a Herren Gasse 3. szám (később Uri utca) alatti nyomdáját.

Különösen nagy gondot fordított az inasok nevelésére, szellemük művelésére. A Trattner-Károlyi Nyomda a negyvenes években több mint száz főt foglalkoztatott, helyisége a legkülönb volt az összes pest-budai nyomda között. A nyomda a két épület udvarát elválasztó középső szárnyban volt. A terem két oldalán, az ablakok előtt kettős sorban voltak a szedőregálok. A terem közepén volt elhelyezve a tizennégy nyomtatósajtó. Az Uri utca-Gránátos utca (most Petőfi Sándor utca-Városház utca) között átnyúló kétudvaros Trattner-Károlyi-ház maga is egyik nevezetessége volt Pest városának. Az épület egykor a Magyar Tudományos Akadémia székhelye volt. A hatalmas épületben a nyomda egy nagy és három kisebb helyiségben is működött.

1849 után a nyomda hanyatlani kezdett, majd egyre jobban visszafejlődött. Károlyi István

1863-ban, hatvankilenc éves korában meghalt. Halála után a család még 1867 tavaszáig működette a nyomdát, majd az évben eladta.

Bucsánszky Könyvnyomda

Bucsánszky Alajos, a Pozsonyból áttelepült könyvkötő, 1849-ben Pesten, a Kerepesi út legelején alapított könyvnyomdát, amelyet az 1867-ben megvásárolt Trattner–Károlyi Nyomdával egyesített. Az officina a hetvenes években az Ősz (most Szentkirályi) utcába települt át. A modern színvonalon berendezett könyvnyomda főleg naptár és egyéb ponyvairodalmi termékek előállításával foglalkozott. Bucsánszky Alajos 1883-ban hunyt el, a céget veje Rózsa Kálmán vitte tovább.

Eisenfels Nyomda

Eisenfels Rudolf pesti könyvnyomtató a Beimel és Kozmaféle nyomdának volt a könyvelője. Amerikában töltött néhány esztendő után visszatért Pestre, s 1848 tavaszán a lipótvárosi Háromkorona utcában rendezett be nyomdát. Sajtója alól ke-

rültek ki a negyvennyolcas idők cenzúra nélküli forradalmi hangulatú proklamációi, röpiratok, amelynek következményeként 1849 tavaszán nyomdáját becsukták, őt meg bebörtönözték. Budán és Olmützben raboskodott. 1851-ben amnesztiával szabadult, és folytatta a nyomdászkodást. Hamarosan üzlettársa lett Emich Gusztáv könyvárus. Egy esztendeig dolgoztak együtt, mert a megfáradt, megviselt Eisenfels visszavonult, és a nyomdát Emich vásárolta meg.

A nyomda 1852-ben már két gyors- és két kézi vassajtóval volt berendezve, és huszonhét betűszedő mellett négy nyomót foglalkoztatott.

Emich Nyomda

Emich Gusztáv (1814–1869) pesti könyvárus, nemzeti könyvkereskedés cégtáblával, 1841-ben nyitotta meg üzletét Pesten, a Kígyó téren, majd 1852-ben nyomdatulajdonos lett. A Háromkorona utcai nyomda többször költözött. Az Uri (mai Petőfi Sándor) utcából az Egyetemi és Reáltanoda utcák sarkára, vé-

gül a Barátok (ma Ferenciek) terén lévő örökáron megvásárolt gróf Sándor-palotába.

Nyomban utána megvette a két régi szomszéd házat és egy konyhakertészet céljára szolgáló telket az Iskola (Curia) utcán. E két utóbbi házacska egészen lebontva, azok helyén csak a nyomda céljára emelt új épületet.

Emich Gusztáv

Az új nyomdát a kor igényei szerint rendezte be, s hozzá betű- és tömböntőműhelyt állított üzembe. A sajtók működtetését gőzhajtóerővel is ellátta.

Az 1860-as évek elején már az Emich Nyomda volt Magyarország legnagyobb sokszorosító-műhelye: a maga több mint kétszáz alkalmazottjával. A pesti Emich Nyomda rengeteg nyomtatványt készített, a kor ízléséhez képest megfelelő színvonalon. Nyomtatványain a következő impresszum szerepelt: „Pest, 1865. Nyomtatott Emich Gusztáv M. Akad. Nyomdásznál”. Ez időben az Emich Nyomda élén Urschitz Jakab gépmeister, főművezető állt. A szedőterem-

Az Emich Gusztáv Könyvnyomda belseje

ben Szentmihályi Márton mesterszedő alfaktoroskodott.

Nyomatványai közül kiemelkedett a *Bécsi Képes Krónika* hasonmása, csupa kézi sajtón nyomtatott fametszetekkel. Tizennégyezer forintba került a könyv elkészítése, s az 1867. évi párizsi kiállításon nagy aranyérmert nyert.

Emich egyike volt a legnagyobb magyar könyvkiadóknak. Huszonhat esztendő s könyvkiadói tevékenysége alatt hatszázhatvanhárom művet adott ki, s ebből hatszázhuszonkilenc volt magyar nyelvű. Több lap kiadása fűződik nevéhez: a *Pesti Napló*, a *Hon*, a *Fővárosi Lapok*, valamint a *Bolond Miska* című élclap.

Emich Gusztáv az irodalom és a könyvnyomtatás területén kifejtett munkásságáért a királytól magyar nemességet nyert Emőkei előnévvel.

1848-tól korai haláláig, 1869-ig tart Emich Gusztáv munkája és sikerekben felfelé ívelő tevékenysége. Az út elején ott van a Petőfi-kiadás; a keserves emlékü Bach-korszak. A korszak szellemi ellenállása az ő általa kiadott és nyomtatott napilapokban, könyvekben fejeződik ki. Nyomdájára, könyvkereskedésére alapozva 1868-ban megalapította az Athenaeum Irodalmi és Nyomda Részvénytársaságot.

Emőkei Emich Gusztáv 1869. április 3-án fejezte be érdem- és sikerdús földi pályafutását.

Légrády Testvérek Nyomda

Pesten 1854-ben a Két Sas és Fő utca, a jelenlegi Arany János-Guszev utcák sarkán lévő épületben alapított könyvnyomdát Légrády Károly (1834-1903) és fivére Tivadar. A litográfiai műhely a hatvanas években sztereotípiái öntödével és jól felszerelt könyvnyomdával bővült.

Később a nyomda átköltözött a Nádor utca 7. számú ház udvarán erre a célra újonnan épített emeletes épületbe, amelynek tetején – az akkori időkre jellemzően – egy üvegkalitkában helyezték el a cinkográfusműhelyt. Légrádyék a hagyományos nyomtatványaik mellett rátértek a hírlap- és könyvkiadásra. A nyomdában két régi gőzgép hajtotta a nyomógépeket. 1883-ban felállították az első tizenhat oldalas rotációs gépet, majd később egy kétszeres teljesítményű rotációt. A Légrády Testvérek Nyomdájának és az újabb kori magyar sajtó történetének jelentős dátuma az 1878-as esztendő. Légrády Károly megalapítója és főszerkesztője a sorrendben negyedik *Pesti Hírlap*nak. (Az első *Pesti Hírlap* 1841. január 2-án indult Kossuth Lajos szerkesztésében.)

Légrádyék *Pesti Hírlap*jának már az első évben nyolcezer előfizetője volt. Ez volt hazánkban az első nagyszabású kapitalista lapvállalkozás. 1879 decemberétől képes melléklettel is kedveskedtek olvasóiknak.

A népszerű *Pesti Hírlap* 1890-ben elérte az akkor rendkívül magas harmincöt ezres példányszámot. Az egész nyomda már akkor a lapelőállítását szolgálta. Az újság az akkori szokásos lepedőformátum helyett kisebb alakban jelent meg, melyet rövidesen követtek a többi magyar lapok is.

A Légrády Testvérek Nyomda és a szerkesztőség 1894-ben költözött a Vilmos császár úti vállalat új székházába, s ott helyezték üzembe az egyszerű harminkét oldalt nyomó körforgó gépet.

Légrády Károly az 1860-as évek végén tagja és jegyzője volt a Könyvnyomdai Főnökegyesületnek. 1880-ban a király magyar nemességgel tüntette ki. Fia, Légrády Ottó dr. fejlesztette és szervezte technikailag európai színvonalra a mélynyomású lapgyártást, és nevéhez fűződik az első mélynyomó rotációs felállítása.

Hornyánszky Viktor Nyomda

1863 őszén a Régiposta utcában nyitott nyomdát Hornyánszky

Az Állami Nyomda egykori épülete

Viktor protestáns író. A nyomda később az akkori Bálvány utca, majd Arany János utcába költözött. Tíz évig Hummel János, Träer Endre cégtársak vezették az officinát, mivel Hornyánszkyknak nem volt még szakképzettsége. A nyomdában főleg evangélikus vallásos könyvek készültek, német és angol nyelven is. Hornyánszky Viktor elcsatította a nyomdai szakmai ismereteket, és 1869-től egyedül vezette a céget. A hetvenes évek nyomdásztársadalmában nagyon népszerű ember volt. 1872-ben a nyomdászok hatetes sztrájkjában a nyomdászok mellé állt. Egy év múlva a Könyvnyomdászok és Betűöntők Segélyező Egyesülete elnöki tisztét viselte. Hornyánszky Viktor 1882. május 22-én, ötvennégy éves korában hunyt el.

Fia, ifj. Hornyánszky Viktor, érettségi után belépett atyja nyomdájába, s annak vezetését atyja halála után vette át. Vezetése alatt a már Aradi u. 14. szám alatti épületbe költözött nyomda Magyarország legjobb hírű üzemei közé tartozott. A nyomda főleg grafikai munkák előállítására terén kifogástalan, elsőrangú munkát nyújtott, amelyet külföldön is megcsodáltak. A Hornyánszky cég megkapta a Császári és Királyi Udvari Könyvnyomda kitüntetését.

Magyar királyi Állami Nyomda

A magyar királyi Állami Nyomdát 1868-ban Temesvárról telepítették a budavári, klasszicista stílusban 1827-ben épült udvarházba. Az indulás után a nyomda már hetven-nyolcvan, részben Ausztriából bevándorolt nyomdással dolgozott. A műhely litográfiai gyorsajtókon, könyvnyomó gépeken térképe-

Az Athenaeum régi épülete a Ferenciek terén

ket, értékpapírokat és igényes tipográfiai nyomtatványokat készített. A kilencvenes években jelentős munkájuk az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képekben című nagyméretű kiadvány, amelyet ezerhatszáz illusztráció díszített.

A 19. század második felében, az Állami Nyomdában készült nyomtatványok műves produktumai magas mesterségbeli tudásról tesznek tanúbizonyságot.

Franklin Társulat Rt. Nyomda

A Franklin Társulat Rt. 1873-ban alapította nyomdavállalatát, miután hétszáz ezer forintért átvette Heckenast Gusztáv kiadói és nyomdai cégét és házáat. Az Egyetem utca 4. szám alatti nyomdát Hirsch Lipót igazgató vezette, aki fokozatosan átszervezte az üzemet, és megteremtette a Franklin-beli könyvstílust.

A megalakulás után a kiadványok közt iskolakönyvek, újságok és folyóiratok szerepeltek.

1875-ben indították az Olcsó könyvtár irodalmi sorozatot.

Nagyszabású vállalkozás volt a Magyar könyvtár és a Képes világtörténet megjelentetése.

A nyomdában, 1885-ben tizenkét gyorsajtó, három kézi-sajtó és egy amerikai sajtó dolgozott.

A Franklin Nyomda későbbi jelentős kiadói és nyomdai vállalkozásaival hazai nyomdászatunk kiemelkedő műhelyévé vált.

Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt.

Emich Gusztáv 1868-ban alakította át nyomdáját részvénytársasággá. Az új részvénytársaság az Athenaeum nevet kapta. A társaság négyszáznolcvanezer forintnyi – kétezer-négyszáz darab, egyenként kétszáz forinttal befizetett részvényre osztott – alaptőkével alakult. Az Athenaeum 1898-ig a régi Emich-féle nyomdaépületben, a szép barokkos Sándor-palotában, a Ferenciek terén működött. A nyomda első vezérigazgatója Osteriámm Károly lett. 1891-ben az alapító fia, ifjabb Emich Gusztáv került az ügyvezető-igazgatói székbe.

A nyomda egész sereg napi- és hetilapot állított elő, mint például: a *Hon*, a *Nemzet*, a *Buda-pesti Közlöny*, a *Fővárosi Lapok*, a *Pesti Napló* stb. Az Athenaeum nevezetes kiadványa az 1874-ben, díszkiadásban, neves művészek fametszetes illusztrációival megjelent Petőfi-kötet. 1879-től kezdődően tizennégy vaskos kötetben az Athenaeum adta ki az aggastyán Kossuth Lajos, Torino remetéje, emlékiratait. A kötés „Grolrier” típusú, veres kalikóba préselt aranyos és vaknyomású díszbe túlszárnyalta az akkori idők hasonló stílusú angol, francia és német kiadványait.

Pallas Nyomda Rt.

A Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaságot 1884-ben alapították a régi Wilckens és Waidl nyomdából. A Pallas Nyomda induláskor a régi Koronaherceg és Gránátos utca közt fekvő Trattner-Károlyi-házban volt, később saját épületében, a Kecskeméti u. 6. szám alatt működött. 1895-től kezdve a Kálmán, Honvéd és Gorove utcákkal határolt területen épült háromemeletes palotába költözött. Megalakulásakor Kerkápoly Károly elnökletével három igazgatósági és három felügyelőbizottsági tag intézte a társulat összes ügyét.

A nyomdaüzem 15 × 50 méteres termében helyezték el a szedőket és a gyorsajtókat. A nyomda üzemvezetője Pusztai Ferenc (1850–1924) nyomdász, jeles szakíró, aki 1888-tól itt állította elő a *Magyar Nyomdászat* című, általa szerkesztett első nyomdai szaklapot.

A modern felszerelésű Pallasban betűöntöde, könyomda, könyvkötészet, mélynyomtató üzem, ofszetnyomda, kemigráfia dolgozott.

A könyvnyomtatás mellett sok folyóirat, kereskedelmi, ügyviteli nyomtatvány jellemezte a vállalat termelőtevékenységét. Országosan elismert kiadvány lett a híres Pallas Nagylexikon tizennyolc kötete.

A Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. az ország egyik legnagyobb nyomdája és kiadóvállalatai közé emelkedett.

Az 1850-es évektől az egyre élénkülő nyomdaalapítás időszakában létesült kisebb-nagyobb nyomtatóműhelyek

Jelentős nyomtatóműhely létesült 1854-ben, a Khor és Wein cég a Dorottya utcában. A műhelyben készült az induló, neves újsággá lett *Pester Lloyd*.

A Wodianer F. és Fiai Könyvnyomdai Műintézet 1856-ban alakult. A Sarkantyú utcai, modernül felszerelt műhelyben kiváló szakképzettségű munkások dolgoztak. Közük alól napi- és hetilapok egész sora került ki.

1863 táján a Ferenciek terén indított nyomdát Noséda Gyula. Ez időben a Fő út–Váci út sarkán indult Engel és Mandello jó nevű nyomdája, amely hat-hét segéddel és ugyanannyi inassal egy sereg kisebbszerű hetilapot állított elő.

Kunossy, Leitner, Réthy kő- és könyvnyomdáját Kunossy Vilmos neves litográfus alapította 1864-ben, és hamarosan társakat vont be a vállalkozásba. Később társak nélkül Kunossy Vilmos és Fia cégnev alatt hosszú ideig működött a nyomda.

1868-ban indult az Első Magyar Egyesületi Nyomda az Arany János utcában. A Fanda József tulajdonában lévő műhely csak a kilencvenes évek közepéig dolgozott.

A Pesti Könyvnyomda Rt. ala-

pítási éve 1868. A vállalatot Falk Miksa és Klapka György honvédtábornok hozta létre. A cégalapító öccse, Falk Zsigmond ügyes üzletpolitikával csakhamar jó hírű nyomdát hozott létre. Szakmunkásainak létszáma 1895 táján már megközelítette a négyszáz főt. Falk Zsigmond, mint a nyomdásztorekvések szószólója és támogatója, elismert személyiség volt a szakmában, és tíz eztszedeig volt a Nyomdász Egyesület elnöke.

1871-ben alakult a Buschmann Nyomda. Tulajdonosa Buschmann Ferenc, a *Typographia* szaklap 1869. évi első szerkesztője. A jól berendezett, húsz szakmunkással dolgozó üzemet Buschmann emelkedett szellemenben irányította.

A Hungária Hírlapnyomda Rt. a Leitner-féle, a bazilika melletti nyomda megvásárlása után 1873-ban, három Sigl-féle gyorsajtóval kezdte meg működését.

A vállalatot Bródy Zsigmond alapította. A hírlapnyomda 1878-ban, a Tükör utca 5. szám alatti épületbe költözött. Ott állt munkába az első, gőzgéppel hajtott nyolcoldalas körforgó gép.

1887-ben a Hungária a Vilmos császár útra, az újonnan felépített újságpalota épületébe költözött. A Bródy Sándor igazgatta, gyorsan fejlődő vállalat az időben állandóan ötven-hatvan szedőt foglalkoztatott. Hatalmas rotációs gépein az akkor igen elterjedt német nyelvű lapokat nyomtatták. A 1880–1890-es években a Hungária Nyomda főleg plakátjairól volt elismert.

Az 1890-ben alapított Jókai Könyvnyomdai Műintézet a Thököly úton húsz szakmunkással dolgozott Berger és Schimek cégtulajdonosok idejében.

1891-ben kezdte meg műkö-

dését a Kosmos Műintézet Kő- és Könyvnyomda Rt. Induláskor a Nádor utcában, majd az Aradi utcában tevékenykedő műintézet jelentős újságy nyomtató üzemként volt ismert. Jól felszerelt litográfiai műhelye főleg exportra dolgozott.

Hazánk Irodalmi és Nyomdai Rt.-ből alakult 1893-ban a Pátia Nyomda, hatszázezer korona

alaptőkével. A Pátia főleg mezőgazdasági szakkönyvek és folyóiratok jó színvonalú előállításával foglalkozott, és később a főváros jelentős nyomdáinak sorába emelkedett.

A Fővárosi Könyvnyomda, Vonalzó és Könyvkötő Részvénytársaság 1893-ban, a Podmaniczky utcában kezdte meg tevékenységét.

Budapesti nyomdák az 1895. évben

Százhetvenkét évvel az 1723-ban indított budai Landerer Nyomda után 1895-ben már száznegy nyomdát tartottak nyilván a fővárosban, Firtinger Károly (1847–1903) szakíró tanulmánya szerint.

A kerületenként, betűrendben felsorolt nyomdák melletti évszámok az alapítás évét jelzik.

I. kerület (Vár)

Magyar Kir. Államnyomda, 1868
Egyetemi Nyomda, 1777

II. kerület (Víziváros)

Bagó M. és Fia, 1833
Heisler Jaroslav, 1874
Müller K., 1875

III. kerület (Ó-Buda)

Bartalis Imre, 1862
Bichler J., 1833
Wimmer Márton

IV. kerület (Belváros)

Anglo-nyomda, 1878
Athenaeum

Részvénytársaság, 1868
Buschmann Ferencz, 1873
Franklin Társulat, 1873
Girosz és Varga
Goszler Gyula
Hedvig S., 1890
Hunyadi Mátyás Intézet, 1871
Mercur
Nagy Sándor, 1893
Országgyűlési Értesítő, 1887
Pardavy József, 1893
Poldini Ede és Társa, 1860
Postanyomda
Süsz Dávid
Ullmann József, 1875
Várnai Fülöp, 1883
Wodianer F. és Fiai, 1856

V. kerület (Lipótváros)

Bendiner A.
Czettel és Deutsch, 1862
Gansel Zsigmond
Hungaria Könyvnyomda, 1873
Kálmán M. és Társa, 1881
Kanitz C. és Fiai, 1863
Kaufmann József, 1894

Károlyi György, 1894
Kertész József, 1863
Kollmann Fülöp, 1893
Légrády Testvérek, 1854
Löw Ede
Márkus Samu, 1876
Orsz. Közp. Községi Nyomda, 1895
Pallas Részvénytársaság, 1884
Pesti Könyvnyomda Rt., 1868
Pesti Lloyd-Társulat
Könyvnyomda, 1854
Pollák M. Miksa, 1866
Preszburg Frigyes, 1883
Schlesinger és Kleinberger
Vajda és Hamburger, 1878
Weizsmann-testvérek, 1878

VI. kerület (Terézváros)

Vas Bernát
Özv. Boruth Elemérné
Brózsa Ottó, 1882
Corvina Nyomda, 1892
Európa Részvénytársaság, 1894
Engel S. Zsigmond, 1860
Fővárosi Könyvnyomda Rt., 1893
Fuchs Samu és Társa
Gelléri és Weisz, 1896
Goldstein Albert, 1878
Goldschmied Lipót
Gutenberg Nyomda, 1891
Grönhut Miksa
Herrman Ignác
Hornyánszky Viktor, 1863
Hunnia Könyvnyomda, 1882
Kosmos Részvénytársaság, 1891
Klauber és Singer, 1895
Klein Testvérek
Kronstein Ármin
Kunosy Vilmos és Fia, 1858
Löbl Dávid, 1876
M. Kir. Államvasutak
Menetjegynyomdája, 1895
Mahrer Testvérek

Markovits és Garai, 1884
Nagel István
Neumayer Ede, 1881
Posner K. Lajos és Fia, 1852
Polacsek Mór, 1893
Quittner József, 1895
Radó Izor, 1895
Riegler József Ede Rt., 1873

VII. ker. (Erzsébetváros)

Deutsch József, 1865
Eckstein és Neufeld, 1893
Garai Mór, 1893
Goldfaden Márk
Heimlich és Széga
Löbl Mór, 1876
Löblovitz Zsigmond
Neuwald Illés, 1880
Pannonia Nyomda, 1895
Klopper Samu
Propper Leó
Wendt Lajos
Zeisler M.

VIII. ker. (Józsefváros)

Alkotmány Könyvnyomda, 1894
Budapesti Hírlap
nyomdája, 1883
Fritz Ármin, 1888
Magyar Nyomda, 1893
Rózsa K. és Neje, 1878
Walter Ernő, 1895
Weissberg Ármin

IX. ker. (Ferencváros)

Engelmann Mór
Eisner Géza
Pátia Nyomda Részvénytársaság, 1893
Szent Gellért Nyomda

X. kerület (Kőbánya)

Első Kőbányai Könyvnyomda